

ELLENZÉKBEN

Az eszmék, és ezen belül is elsősorban az ideológiák történetiségének* kutatója számára Anglia azért lehet „választott” terület, mert ott a társadalmi és politikai eszmék nemcsak az elvi intencionalitás spekulatív szintjén irányulnak a valóságra, hanem ténylegesen, a társadalmi-politikai gyakorlatban is. Vagy más szavakkal: nem a tőlük lényegében függetlenül létező gyakorlat határozza meg őket, hanem ők maguk határozzák meg a konkrét társadalmi-politikai gyakorlatot. Ami azt jeleníti, hogy maga a társadalmi gyakorlat az adott korban létező ideológiák által motivált egyének és embercsoportok konfliktusos összhangot eredményező cselekvéséből (cselekedeteiből) áll, és nem olyan, az egyes emberektől és embercsoportoktól független („objektív”) cselekvés, amely a saját magasabb rendű céljainak megfelelően szervezi meg (látja el motívumokkal) a szubjektív (tudatos) cselekvéseket.

Ez a jellegzetesen angol, gyakorlatias gondolkodásmód fejeződik ki például a már idézett John Pym 1642-es üzenetében a londoni városatyákhoz: „Szabadságaink megőrzésére fogunk törekedni, de nem a csak törvényekben és statútumokban létező, hanem a valóságos, a végrehajtható szabadságokéra. A kinyomtatott szabadságok, ha a valóságban nem vagyunk

* Ez nem azonos az eszmék (ideológiák) *történetének* a kutatásával. Utóbbi — lényegében a történettudományhoz hasonlóan — az eszmei és ideológiai *tényeket* rendszerezi ilyen vagy olyan, pragmatikus vagy elméleti igényű szempontok szerint. Az eszmék és ideológiák *történetiségének* kutatóját, mint Bretter György a *Szövegek és körülmények* előszavában rámutatott, nem vonzza „a tények zártsága”, őt „a tények helyi értéke helyett a tényeknek a kritikai szellem perdítéséből származó értékvariánsai érdeklik” (*Itt és mást.* Bukaresti, 1979. 355).

*The Picture of an English Persecutor, or a
Keepe the State Protestant
Secretary*

*For appearing in the publick streets
in a habit like a nun, and in a
disturbance the manner of a
ecclesiastic, he is to be
punish'd with imprisonment
for the space of three months
and his goods to be sold
for the satisfaction of the
said imprisonment.*

Antipresbiteriánus gúnyiratok szerzőinek karikatúrája, akik „a lelkipásztorokat csuhásoknak, piócáknak [horse leeches], telhetetlen nagyhasúaknak stb. nevezik”. A szamárfüles alak, mint a kezében tartott könyvből kiderül: Martin Marpriest. A két versbe szedett szöveg: „Behould my habit like my witt / Equalls his of whom I sitt”; „My Cursed Speeches against Presbetry / Declares unto the world my foolery”. (Reall Persecution, 1647 febr.)

szabadok, csak arra jók, hogy gúnyt űzzünk a királyságból.”⁵⁸

Amikor pedig 1644-ben a Hosszú Parlament — túlságosan is megsokallva a valóságos szabadságokat — javaslatot tett az előzetes cenzúra bevezetésére, a radikális Milton a következő szavakkal vette védelmébe a Parlament ellenfeleit is szóhoz juttató sajtószabadságot: „A mulékony és önmagába zárkózó, nem gyakorolt erényt, mely sohasem tör ki elefántcsonttornyából, hogy szembenézzen ellenfeleivel ... nem sokra becsülöm. Bizonyosan nem ártatlanságot hozunk magunkkal a világba, hanem sokkal gyakrabban tisztátalanságot: a por és veríték szennyét. Csupán eszméinket kipróbálva tisztulhatunk meg — és próbára csak az tehet, ami velünk ellentétes.”⁵⁹ (E szavak érvényét egyáltalán nem kisebbíti, hogy szerzőjük a köztársasági kormányzás idején megfeledkezett róluk.)

Az abszolút királyi hatalom ugyancsak tényleges szabadságot kínált alattvalóinak. Hogy milyen szabadságot, arra némileg rávilágít I. Károly öngyilkos (és kétségtelenül rokonszenves) hajlíthatatlansága. A teljes („thorough”) hatalom, elvéhez ragaszkodó uralkodó Wightszigeti fogságában 1648 őszén Honorius nyugatrómai császár udvari költője, Claudianus verseit másolgatta előszeretettel („nunquam libertas gravior extat, quam sub Rege pio” — a kegyes király uralma alatt élvezett szabadságnál nincsen édesebb), közvetlenül kivégzése előtt pedig a következő szavakkal búcsúzott a világtól: „Valóban azt kívánom, hogy az emberek éljenek az őket megillető szabadsággal és jogokkal, de meg kell mondanom, hogy azt a szabadságot és jogot csakis a kormánynak és törvényeknek köszönhetően élvezhetik... Nem illő hozzájuk, hogy részt vegyenek a vezetésben; ez nem őrájuk tartozik: az alattvaló és

az uralkodó két teljességgel különböző dolog.⁶⁰

A döntő a kétfajta szabadság (az alulról felfelé és a felülről lefelé érvényesülő) elvi öszegegyeztetetlensége. Csupán e vertikális (minőségi) dimenzió után, illetve ezen belül vehetjük számításba a szabadság horizontális (menyiségi) vonatkozását. Amint az abszolút hatalom lehet királyi vagy (össz)-népi (lásd Hobbes *Leviatánját*), éppúgy: a hatalmat gyakorló társadalom is lehet oligarchikus vagy demokratikus. De az abszolút össznépi hatalom is abszolút, és az oligarchikus társadalom is társadalom: azaz autonóm individuumok cselekvéséből összeálló. Az abszolút hatalom körülményei között tehát nem is beszélhetünk (politikai) társadalomról, ott a szabadság *közvetlenül hatalmi*, nem pedig *társadalmi* érvényesülésével állunk szemben.

Az angol forradalom első látásra nem több közönséges polgárháborúnál, amelyben a szemben álló felek viselkedését és gondolkodását nem bonyolult alkotmányjogi elvek, hanem a harc pragmatikája szabja meg. Cromwell pedig, a „legelső férfiú” (our chief of man — Milton), hol azt hangoztatja az Alsóházban, hogy a katonák véglegesen meghódították az országot, tehát jogukban áll, hogy — akárcsak Hódító Vilmos — teljesen új törvényeket adjanak neki (1647. november 19.), hol azt, hogy „valóban, a monarchia mellett foglaltunk állást, és továbbra is ezt kívánjuk tenni, hacsak a szükség rá nem kényszerít álláspontunk megváltoztatására” (1648. január 3.),⁶¹ hol pedig (és a leggyakrabban) „mellét döngetve, szemét az ég felé fordítva Istent hívja tanúul, könnyeit hullajtja, bömböl és szánja-bánja bűnét, és közben egy jól irányzott ütéssel már el is talált a bordád alatt” — mint a levellerek egyik pamfletje állítja.⁶²

Ennek ellenére ez a felemás, tessék-lássék forradalom, melyet Hobbes közönséges kártyajátéknak nevezett, mégis véget vetett a szabadság közvetlen-hatalmi (szimbolikus) érvényesülésének, és egyben elindítója lett a szabadságot a társadalom, egészen pontosan a politikai [társadalom (société civile) által megvalósító — máig sem lezárult — folyamatnak. Ez a világon egyedülálló fordulat azért mehetett végbe éppen Angliában, mert — mint többször említettük — az abszolutizmus ott igényt tartott ugyan a „thorough” hatalomra, de nem voltak hozzá eszközei, hogy igényét érvényre is juttassa, s így nem tudott ő maga társadalmivá válni, a társadalomban szervesülni. Franciaországban, ahol lényegében ez történt, a forradalom is ennek megfelelően az abszolutizmus demokratikus forradalma, avagy a demokrácia abszolutisztikus forradalma volt — mint az Tocqueville elemzéseiből világosan kiderül —, és az angliaihoz hasonló fordulatot csak az épenséggel nem forradalmi restauráció idején bevezetett reformok indították el.

Az angliai fordulat igazi mélységét azonban csak akkor érzékelhetjük igazán, ha a minőségi vonatkozások után a mennyiségiakat is szemügyre vesszük. Nem elég ugyanis arra rámutatnunk, hogy az abszolút uralkodó helyett a társadalom vált a hatalom (vagyis az érvényesülő szabadság) szubjektumává — látnunk kell azt is, hogy ez a társadalom mekkora volt.

A társadalom nem valamilyen objektív adottság, hanem meghatározott célokat és érdekeket követő emberek összessége.* Ez a társada-

* Bár a cél logikailag a priori az érdekhez képest, tulajdonképpen egy és ugyanazon valóság kifejeződései. Az érdek felfogható úgy is, mint a cél megtestesülése, mint a cél gyakorlati — valóságos — állapota. Az érdek az, ami a célból megvalósul, illetve meg akar valósulni, amit az egyének és a különféle társadalmi csoportok érvényesíteni tudnak, illetve ér-

lom mint önmagával szabadon rendelkező politikai társadalom, amely nemcsak hogy nem lehet független az individuális célok, illetve érdekek (nevezzük őket egyetlen szóval akaratok) összességéből kirajzolódó kollektív akaratól, hanem ő maga nem más, mint ennek az akaratnak az érvényesülése. A forradalommal politikaivá váló angol társadalom bebizonyította, hogy a politikai intézmények birtokbavételével és átalakításával érvényesíteni tudja akaratát — a királyi abszolutizmus „törvénytelen” törekvései ellenében. A politikai társadalom tehát csakis volitív (akarati) lehet: ha a benne (és általa) kifejeződő akarat(ok) autonóm hatalmi-intézményi objektiválása lehetetlenné válik, megszűnik politikai társadalomnak lenni és — bármilyen külső formában történjék is ez — valójában hatalmilag integrált, egy külső, idegen és transzcendens hatalomnak alávetett, passzív társadalommá változik vissza.

Az angol forradalom természetesen nem a szociológiai értelemben vett teljes társadalmat tette politikai társadalommá, nem minden angol alattvalót változtatott a szabadságból csupán részesülő sub-jectusból a hatalom szubjektumává. Korabeli leírások és mai tudós elemzések egyöntetűen megállapítják, hogy a polgárháború lényegében a felső és középső (birtokos, illetve tulajdonnal bíró) rétegek belső konfliktusa maradt⁶⁵ — így a társadalmi elv, a politikai társadalom forradalmi megvalósítása csupán az e rétegekhez tartozó polgárok többségének abszolutizmust elutasító „kollektív akarat”-át fejezte ki. Lehet, hogy lord Northumberland tévedett, amikor azt állította, hogy az Alsóház 1649. januári radikális határozatait a legjobb esetben is húsz közül ha egy angliai

vényesíteni kívánnak belőle. Az érvényesülő érdek mindig valamilyen szabadság, az érvényesülni nem tudó mindig valamilyen szabadsághiány kifejeződése.

lakos támogatta,⁶⁴ az mindenesetre kétségtelennek tűnik, hogy a lakosság többsége inkább a királlyal rokonszenvezett. (Még fogsága idején is csapatostul tódultak hozzá az emberek, hogy megérinthessék és így megszabaduljanak a King's evilnek nevezett görvélykörtől.⁶⁵)

Hogyan állíthatjuk akkor, hogy az angol forradalom, amely a társadalom demokratikus képviselőjének a legnagyobb jóindulattal sem tekinthető, a nagypolgárság és a gentry anyagi és hatalmi érdekeit védelmező Hosszú, majd Csonka Parlamentet tette legfőbb hatalommá, mégis — mindezek ellenére — a szabadság társadalmi érvényesülésének kezdetét jelentő világtörténelmi fordulópont?

A parlament a politikai társadalom, az ön-maga fölött szabadon rendelkező társadalom legfőbb hatalmi szerve. Azért politikai (civil) ez a társadalom, mert többé nem egy másfajta, tőle független elveken nyugvó, rajta kívüli hatalmi keretben helyezkedik el, hogy *attól nyerve* szabadságait, hanem, ő maga teremt saját maga számára főhatalmat. Az „oligarchikus”, a megtépázott, a Cromwell által a köztársaság idején többször is szétzavart, de — elvileg — változatlanul legfőbb hatalomnak elismert angol parlament azért igazán forradalmi jellegű, és forradalmisága azért igazán világtörténelmi jelentőségű, mert a politikai társadalom fent meghatározott elvét juttatta uralomra, *miközben* az angol burzsoázia és a vele szövetséges birtokos nemesség anyagi és hatalmi érdekeit védelmezte. Az „uralomra juttatott elv” nem valamiféle „idealista” metafora, hanem — mint az előző fejezetben láttuk — nagyon is „objektív” valóság. De olyan valóság, amelynek objektivitása legalábbis különös, mondjuk így: történelmi objektivitás, pontosabban folyamatos történelmi objektiválódás. Az 1641. december 1-én, majd 1649 januárjában elfogadott, a

A SACRED
DECRETALL,

Or HUE and CRY..

From his superlative Holiness, Sir Simon Synod, for the Apprehension of
Reverend Young **MARTIN MAR-PRIEST.**

Wherein are display'd many witty Synodall Censures, ib pleases of Censures.

EUROPE,

Printed by Martin Clerk-Clerge, at the Sign of the Bull, in the Strand, near the Temple Church, London.
for Bartholomew Partridge, at the Sign of the Bull, in the Strand, near the Temple Church, London.
Street, at the Sign of the Bull, in the Strand, near the Temple Church, London.

Martin Marpriest, amint bika képében épp a gyehenna tüzére veti Sir John Presbytert.

főhatalom minőségéit rögzítő elvek ugyanis nemcsak az akkor ténylegesen létező és inkább oligarchikusan, mint demokratikusan megszervezett angol politikai társadalom „születési bizonyítványai”, vagy (drasztikusabb kifejezéssel): a vagyonos osztályok hatalmi érdekvédelmének csillogó paravánjai voltak, hanem — a szóban forgó jogelvek öncélúságának a ténylegességét,

gyakorlati jellegét bizonyítóan — egyben egy *potenciális, teljesebb politikai társadalom* élet-rehívói is.

Ennek a potenciális politikai társadalomnak voltak az ideológusai a levellek, akik az abszolutizmus, majd az azt felváltó parlamenti uralom alatt élvezhető tényleges, „végrehajtható” szabadságnál édesebbnek érezték azt a csupán potenciális szabadságot, amely a forradalommal támadt világtörténelmi lehetőséget (egy demokratikusan szervezett és teljesebb politikai társadalom lehetőségét) tekintette a maga gyakorlatának. Igaz ugyan, hogy a levellek eszméi időben végtelenül messze jártak nemcsak a XVII. század, hanem a későbbi évszázadok (és több lényeges ponton: a jelenkor) uralkodó eszméitől is, de nagy hiba volna nem észrevenni, hogy tulajdonképpen ezeknek az eszméknek a politikai küzdőterre kerülésével kezdődött el a 2. fejezetben említett produktív erők máig sem szűnő harca a mindenkori reduktív (konzervatív) és utópikus (az abszolutizmus társadalmi szerveződését — demokratiszálását — megkísérlő) erőkkel szemben.

A levellek tehát nem kerültek (nem kerülhettek) hatalomra, de az adott (a XVII. század közepi angol) társadalmi nyilvánosságon belül — a különféle tiltások és represszív lépések ellenére is — elegendő terük és eszközük volt ahhoz, hogy világos ideológiai profillal és politikai programmal rendelkező politikai pártként léphessenek fel.

Bár Marie Gimelfarb-Brack szerint a levellek esetében helyesebb, ha mozgalomról és nem pártokról beszélünk, ő maga elismeri, hogy „a modern pártokéhoz hasonló infrastruktúrájuk” volt. A *The Moderate* című hetilapon kívül (főszerkesztője 1648 októberétől 1649. márciusi letartóztatásáig Richard Overton, a levellek fő ideológusa) különféle ideológiai iratokat (elsősorban pamfleteket) is kiadtak, melyek-

nek költségeit a rendszeresen beszédett tagsági díjakból fedezték, továbbá az egyes lakónegyedek és egyházi gyülekezetek szintjén feltehetően rendszeresen tanácskozó alapszervezetek is voltak.⁶⁶ Mindez lehetővé tette számukra, hogy „több ezer, esetenként több tízezer aktivistát és szimpatizánst mozgósítsanak”.⁶⁷

A levellerek ideológusainak elsőrendű célja az volt, hogy informálják az embereket az őket megillető szabadságjogokról, hogy harcoljanak a nép „tudatlansága ... gyengesége és hiszékenységé” ellen.⁶⁸ Ugyanis „maga a nép természet szerint nemes és szabad szelleme is szolgásgorba jutott [vassalaged], és megfontolatlan ellenszenvet tanúsít saját eredeti, természeti és nemzeti jogaival, szabadságaival és immunitásaival szemben ... a szegény rászédett népnek még a felfogóképességét is úgy elállatiasították [bestialized in their understandings], az emberek annyira ostobákká és tudatlanokká váltak önmaguk, saját természeti immunitásaik és erejük felől ... hogy valósággal kivetkőztek emberi valójukból [unman'd], nem azt nézik, hogy mik születésük és a természet szerint, hanem a gazdagságot, úgy élnek s halnak meg, mint az oktalan állatok, tudás nélkül, megfosztva az Értelem használatától, anélkül hogy felismerhetnék: Isten természet szerint szabadnak teremtette őket... már annyira eltompult az agyuk, hogy keserűnek vélik az édest és édesnek a keserűt, inkább a birtoklást és a zsarnokságot kedvelik, mint természeti szabadságukat és tulajdonukat; így aztán ama arcátlan önkényeskedő, zsarnok bitorlók meglegegedett rabszolgáivá [contented slaves] lettek.” „A királyok, lordok, püspökök és a mi felkapaszzkodott presbiteriánusaink önkényes hatalma — folytatódik az *A Defaince against all Arbitrary Usurpations or Encroachments* című pamflet — nem nöhetett volna ebben az országban oly mértéktelenül nagyra, ha a népet nem butítják el oly

állati módon és nem tartják oly együgyű tudatlanságban.”⁶⁹

Világos tehát, hogy a leveller ideológusok csakis azokhoz „a racionális értelmű emberek”-hez [Rational and understanding men] fordulhatnak, „akik nem bírták rá önmagukat arra, hogy a zsarnokok akaratának és szeszélyeinek vazallusai és rabszolgái legyenek”, „az összes independensekhez és mindenfajta szeparatistákhoz ..., a szektásokhoz ... akik nagyon is tisztában vannak önmagukkal ahhoz, semhogy rabszolga módjára alávessék magukat a királynak, lordoknak vagy a papságnak”.⁷⁰

Minthogy a levellerek elsődleges ideológiai célja maga is ideológiai, nem pedig közvetlenül hatalmi (az értelemre apelláló felvilágosítás, illetve az értelemhez igazodó felvilágosultság náluk kötelezően megelőzi a politikumot, a hatalmi kérdésfelvetést, soha nem jutott eszükbe, hogy előbb — bármiképpen — „hatalomra kerüljenek”, s aztán — a hatalom birtokában — terjesszék senki és semmi által nem gátoltan eszméiket), érthető, hogy alapvető létfeltételüknek tekintették a nyitott, minden tilalomtól és visszaéléstől mentes társadalmi nyilvánosságot, és hevesen támadták „a nyomtatványok fölötti elviselhetetlen, igazságtalan, zsarnoki... lélekölő és gyilkos monopóliumot” [that insufferable, unjust, tyrannical... soul-starving and murdering Monopoly of Printing], valamint a cenzorok törvénytelen és erőszakos módszereit. Ez utóbbiakat többnyire név szerint is — vagy legalábbis az avatott olvasók számára könnyen felismerhetően — „megörökítették” az utókor számára: „Ezek a komisz és veszélyes, ezek a törvényt nem ismerő alakok... ezek a régi tolvajok és elvetemült gazemberek, mint Knock-erday s az a másik halvány képű, nagydarab ember.”⁷¹

Richard Overton volt az, aki a kérdés elvi

vonatkozásait a legtisztábban kifejtette: „A sajtószabadság — írja *The Humble Petition* című, az Alsóházban 1649. január 18-án felolvasott pamfletjében — annyira lényeges a szabadság szempontjából, hogy nélküle lehetetlenség bármely nemzetet megmenteni attól, hogy a legrosszabb rabszolgaságnak legyen kitéve; mert mit meg nem lehet tenni azzal a néppel, amely csak a hatóságok kénye-kedve szerint beszélhet vagy írhat? ... a kormányok számára az volna jó, vagy inkább abszolút módon szükséges, hogy minden hangot és ítéletet meghalljanak, amit csak úgy érhetnek el, ha szabaddá teszik a sajtót... A sajtó legenyhébb korlátozása is teljességgel összeegyeztethetetlen a köz javával... Az elmúlt korszakok tanúsíthatják: bármiféle tetszetős érvekkel igyekeztek is megfélemlíteni a sajtót, az mindig a zsarnokságnak nyitott utat. .. Így volt ez nemrég is, a királyi felségjogok idején, majd nem sokkal a jelenlegi Parlament összehívása után, amikor a zsarnokság kialakulásának mindenkor hivatalból kedvező Stationer's Company [a kiadványok nyomtatás előtti engedélyezésével megbízott kormányhivatal] kifejezett kérésére vezették be a megszorításokat . . .” Overton követelte az Alsóháztól, hogy „vonjon vissza minden olyan utasítást és parancsot, amely a legcsekélyebb mértékben is akadályozza a népet abban, hogy szabadon, mindenféle magisterek, gyámok és ellenőrök nélkül szóljon, írjon és tegye közzé gondolatait.” Mindez — fejezi be okfejtését Overton — „elengedhetetlen, lényegi alkotórésze a nép szabadságának”.⁷²

Valóban, a Parlament kétszer is visszaállította a cenzúrát (az 1643. június 11-i és az 1649. január 5-i rendelettel), de természetesen nem tudta meggátolni a legkülönfélébb irányzatú szövegek elburjánzását, a Carlyle által említett „pamphletary chaos”-t, amelynek sokatmondó bizonyossága a British Museum tulajdonában lé-

vő Thomason-kollekció, az egyetemes eszmetörténet valóságos kincsbányája. G. Thomason, ez az élelmes és zseniális szimatú könyvkereskedő 1640 novembere és 1662 között kb. 22 500 kiadványt — pamfleteket, plakátokat, újságokat, traktátusokat, énekeket és prédikációkat stb. — gyűjtött össze és rendszerezett pontosan, dátum szerint!

London egyre áttekinthetlenebbé váló városrengetegében nem volt könnyű dolga a rendőrségnek: a nyomdák tevékenységét egyszerűen képtelenség volt pontosan ellenőrizni, amit ékesen bizonyít a kb. 1653-ig tartó rendkívül gazdag nem hivatalos könyvkiadói tevékenység, amelynek az Erzsébet-kori úgynevezett Marprelate Controversy óta komoly hagyományai voltak Angliában. Amikor például 1645. január 17-én a több independens iratot, köztük John Lilburne pamfletjeit is kiadó Nicholas Tew nyomdászt letartóztatták és nyomdáját elkobozták, a levellerek vezető emberei, Lilburne, Walwyn és Overton William Larnernél, a Bishopsgate Streeten állítottak fel nyomdát, s a korábbinál is eltökéltebben és összehangoltabban folytatták radikális ellenzéki propagandájukat.

A levellerek azonban nemcsak az óvatosság és a korabeli szokások miatt névtelen röpiratokat, hanem, saját — az óvatoskodást nagyon is kerülő, látványos — viselkedésüket is a propaganda eszközeként tekintették. Hogy ennek az ideológiai és politikai jelzésértékkel bíró viselkedésnek az összetevőit jobban megérthessük, az alábbiakban kronológiai sorrendben jelezjük a levellerekkel kapcsolatos fontosabb (1645 és 1649 közötti) eseményeket.

1645 — májusban és júniusban Lilburne-t a presbiteriánusok elleni támadásai miatt kétszer is letartóztatják, majd bizonyítékok hiányában szabadon engedik.

- július 19: Lilburne-t az Alsóházba idézik kihallgatásra, hogy tanúskodjék az egyik presbiteriánus vezető ellen; ő az alkalmat megragadva támadást intéz az Alsóház elnöke ellen, mire az a helyszínen letartóztatja.
- október 14: Lilburne-t bizonyítékok hiányában szabadon engedik.
- 1646 — március 22: Larnert, a *The Last Warning* című, a „presbiteriánus zsarnokság” ellen tiltakozó, március 20-án megjelent pamflet feltételezett kiadóját az Alsóház parancsára letartóztatják, de a nyomdát sikerül még idejében átmenekíteni Overton (a pamflet névtelen szerzője) lakásába.
- június 11: Lilburne-t a Lordok Házának elnökét becsmérő szavaiért egy ezredes bevádolja, s mivel megtagadja, hogy a Lordok Háza előtti kihallgatáson megjelenjék, újból letartóztatják; egy hónap múlva pénzbírság megfizetésére és szigorított börtönre ítélik.
- július 31: Megjelenik az *An Alarm to the House of Lords* című pamflet, amelyben Overton „a hit s az ország szabadságai védelmezőjé”-nek nevezi Lilburne-t.
- augusztus 11: Miután a Lordok 4-én vizsgálatot rendeltek el az *An Alarm* ellen, Overton letartóztatják, nyomdáját elkobozzák, kihallgatják, majd a newgate-i börtönbe zárják.
- augusztus 12: Overton barátai elérik, hogy az őt letartóztató tisztet szintén letartóztassák, mert „ellopta az Overton tulajdonát képező nyomdát”; ez a lordok elé terjesztett petíciójában arra hivatkozik, hogy arról a nyomdáról van szó, amelyben a *The Last Warningot* és az *An Alarmot* is nyomtatták, de állítását nem tudja bizonyítani, így nem helyezik szabadlábra.
- augusztus és szeptember: Overton három, a newgate-i börtönben fogalmazott pamfletet tesz közzé — saját neve alatt.
- november 3: Az Alsóház elégetteti Overton

- An Unhappy Game at Scotch and English* című, a király, a Hosszú Parlament presbiteriánusai és a skótok közötti szövetség tervét leleplező „botrányos” (névtelenül közreadott) pamfletjét.
- 1647 — január 5: Az Alsóház vizsgálatot rendel el Overton és Lilburne újabb pamfletje, a *Regali Tyranny Discovered* ellen; közben a Lordok parancsára Overton feleségét és öccsét is letartóztatják.
- március vége: Cromwell „új hadseregé”-nek katonái petícióban követelik Lilburne és Overton azonnali szabadlábra helyezését.
 - június 14: A hadsereg newmarketi nagygyűlésén elfogadott *Nyilatkozat* azonnali ítélet-hirdetést vagy a leveller vezetők szabadlábra helyezését követeli.
 - július 16—17: a Hadsereg Főtanácsának readingi ülésén az agitátorok (a hadsereg keretében tevékenykedő levellerek) követelik a katonaság Londonba vezénylését Lilburne és Overton kiszabadítása érdekében.
 - július 18: az independens tiszteknek a Parlamenthez intézett ultimátuma csupán a gyors ítélethirdetést vagy a foglyok óvadék ellenében történő szabadon bocsátását kéri.
 - szeptember 16: a Lordok Overtont — minden magyarázat nélkül — szabadlábra helyezik.
 - november 8: Lilburne-t, Larnert, valamint Overton családtagjait szabadon bocsátják.
- 1648 — októbere és 1649 márciusa között jelennek meg Overton híres királyellenes vezércikkei a *The Moderate*-ben.
- 1649 — március 24: Megjelenik a cromwelli Államtanács diktatúrája ellen tiltakozó *The Second Part of England's New-Chains Discovered* (az „első rész”-t Lilburne, Overton, Walwyn és Prince február 27-én terjesztette az Alsóház elé); 27-én a Parlament lázítónak nyilvánítja és szerzőit hazaárulással vádolja; 28-án az Államtanács letartóztatja és kihallgatja őket.

- április 4: A *The Picture of the Council of State* című röpiratban a foglyok részletesen leírják letartóztatásuk és kihallgatásuk körülményeit.
- április 6: A Parlament — túl későn — utasítást ad a foglyok börtöndjeinek átkutatására.
- április 17: A *The Moderate* közli a „hazafias nők”-nek a foglyok mellett állást foglaló petícióját.
- április 25: Londonban harminc katona fellázad, Cromwell parancsára egyet kivégeznek közülük; temetése az utolsó nagy tömegtüntetés a levellerek mellett.
- május 1: A négy fogoly aláírásával megjelenik az *An Agreement of the Free People of England*, vagy más néven: *Mayday Agreement*, a levellerek korukat messze megelőző demokratikus Alkotmánya.
- május 10: Buckinghamshire lakóinak petíciója a négy fogoly érdekében.
- május 12: A hadseregben egyre nagyobb arányokat ölt a zendülés; a zendülők *Englands Standard Advanced* című röpirata követeli a leveller vezetők szabadon bocsátását; ugyan ezen a napon a Parlament úgy határoz, hogy a foglyokat külön cellákba kell zárni.
- május 15: Cromwell az Oxford megyei Burford mellett véglegesen leveri a lázadókat; ez a levellerek civil híveit is teljesen elbátorlanítja.
- május 19: Az Oxfordi Egyetem Cromwellnek és több más independens főtisztnek a Doctor Honoris Causa címet adományozza.
- augusztus 10: Lilburne újabb pamfletje a Towerből: *An Impeachment of High Treason against Oliver Cromwell and his son-in-law Henry Ireton*.
- szeptember 21: Megjelenik a levellerek hatytyúdala, az *A Remonstrance of Many Thousands of the Free People of England*, amelyet a négy fogoly hívei a Parlament elé terjesz-

tenek, azt állítva, hogy 98 064 aláírást gyűjtöttek össze támogatásukra; a Parlament újabb agitációs veszélytől tartva minden eddiginél szigorúbb cenzúra-rendeletet bocsát ki: néhány napon belül a *The Moderate* megszűnik, a legtöbb újsággal egyetemben.

- október 13: A Parlament úgy dönt, hogy csak Lilburne-t állítja bíróság elé; perét 24-ére tűzik ki; három társa ennek ellenére továbbra is börtönben marad.
- október 25: Walwyn, Prince és Overton petícióban kéri szabadlábra helyezésüket.
- október 26: Lilburne-t a vádesküdszék az erős politikai nyomás ellenére felmenti.
- november 8: A négy foglyot végre szabadlábra helyezik — de mozgalmuk ekkor már halott; nemhogy nekik, de magának a Parlamentnek sincs már elég ereje ahhoz, hogy a cromwelli katonai Államtanács hatalmát ellensúlyozza.

A levellerek általános ideológiai alapelveken nyugvó és közvetlen propagandisztikus célokat szolgáló viselkedésének mintáját a parlamenti hadseregben Freeborn John-nak elkeresztelt John Lilburne szolgáltatta, aki 1638-tól 1657-ben, 43 éves korában (börtönben) bekövetkezett haláláig kétségtelenül Anglia legellenzékibb, legmegzabolázhatatlanabb polgára volt. Személyes küzdelmét mindig is példának szánta, ez magyarázza bátorságát, sokak szemében érthetetlen makacsságát, a feltűnő publicitást, ami szinte minden cselekedetét kísérte.

Lilburne természetesen az elsők között volt, aki csatlakozott Cromwell „új hadseregé”-hez, nemcsak azért, hogy fegyverrel a kezében harcoljon az abszolutizmus ellen, hanem azért is, mert ott valóban tiszteletben tartották az emberek hitét és meggyőződését. „Nahát — írta Cromwell 1644 márciusában Crowford dandár-

Englands Waffe mit Engels Claws

„Anglia saskarmú rókája”: az arisztokrácia.

tábornokhoz intézett levelében —, ez az ember anabaptista! Tegyük fel, hogy az; vajon alkalmatlanná válik ezzel a köz szolgálatára? Uram, amikor az állam a rendelkezésére álló emberek közül válogat, nincs tekintettel véleményeikre;

elegendőnek véli, ha azok megbízhatóan ellátják feladatukat.”⁷³

Amikor azonban 1645. április 30-án a presbiteriánus Parlament nyomására a tiszteknek fel kellett esküdniük a skót „szövetség” mintájára megszerkesztett Solemn League and Covenant-re, Lilburne alezredes ezt — baptista hitére hivatkozva — megtagadta, és otthagyta a hadsereget.

A levellerek egészen sajátszerűen fogták fel a lojalitást: nem ehhez vagy ahhoz az állami hivatalhoz vagy magához az államhoz, hanem egyedül és kizárólag saját meggyőződésükhöz voltak lojálisak. Ez jogosította fel őket arra, hogy bármilyen autoritással szembeforduljanak.

1646 júliusában, közvetlenül az ellene szóló ítélet kihirdetése előtt Lilburne — nyilvánvaló provokáló szándékkal — a következőket jelenti ki a Lordok Házában: „... ha ti oly hitványak vagytok, hogy továbbra is megmaradtok ... az Anglia alaptörvényeit és szabadságait megsemmisítő’ szándékotokban ... életemet és véretem ugyanazzal a hévvel és bátorsággal fogom kockára tenni ellenetek, mint ahogy a királyi párt ellen is tettem.”⁷⁴

Ez a benső, minden külsőt kötelezően transzcendáló legitimitás vezette a levellereket akkor is, amikor Lilburne példáját követve minden egyes kihallgatásuk alkalmával megtagadták a válaszadást a bűnösségüket valamilyen formában implikáló kérdésekre,⁷⁵ ugyanakkor a lehető legélesebb szavakkal támadták kihallgatóikat. A Lordok vagy az Alsóház előtti megjelenés nem a megbánásra, hanem arra adott alkalmat számukra, hogy e fórumok révén a lehető legszélesebb közönséghez, sőt (az Alsóházban) az egész néphez forduljanak, hiszen az őket ért bajok nem személyesek, hanem az egész népet fenyegetik. Viselkedésüknek tehát minél jobban meg kellett döbbszennie, ámulatba kel-

lett ejtenie a közönséget, és azt kellett sugalmaznia, hogy mások is hasonló módon követeljék jogukat.

Overton 1646. augusztus 11-i letartóztatása után a következőkben foglalta össze viselkedése elvi indítékait: „Ha a Lordok Házának törvénytelenége, igazságtalansága és zsarnoksága csak ellenem irányulna, annak csekély jelentősége volna. Minthogy azonban ezek a Lordok az angol polgár [Commoner] jogait sértették meg, tulajdonképpen mindenki ellen cselekedtek; mert ahogy most engem lerohantak, hasonlóképpen járhatnak el akárki más ellen is. És valóban, éppen ezt teszik: egyik polgár után következik a másik, mint azt John Lilburne alezredes és William Larner legutóbbi esete is bizonyítja. (. . .) Ez az oka annak, hogy nem akartam alávetni magam kihallgatási eljárásainak. Nem azért cselekedtem úgy, mintha nem tudtam volna bebizonyítani ártatlanságomat előttük, hanem azért, mert nem akartam feladni a jogegyenlőség szerinti igazságszolgáltatásra vonatkozó tulajdonjogomat [I would not let go my own right and property in the equity of the Law], és rossz precedensnek vagy mintának sem akartam bizonyulni mások számára. (. . .) a velem született jogomat [birth-right] nem fogom eladni egy tál lencséért; az igazságszolgáltatás az én természeti jogom, örökségem, az engem mint: Adám ágyékából egyenes ágon származó örökösst joggal megillető hagyaték. . . . Miért könyörögnék koldusként azért, ami jog szerint megillet?”⁷⁶

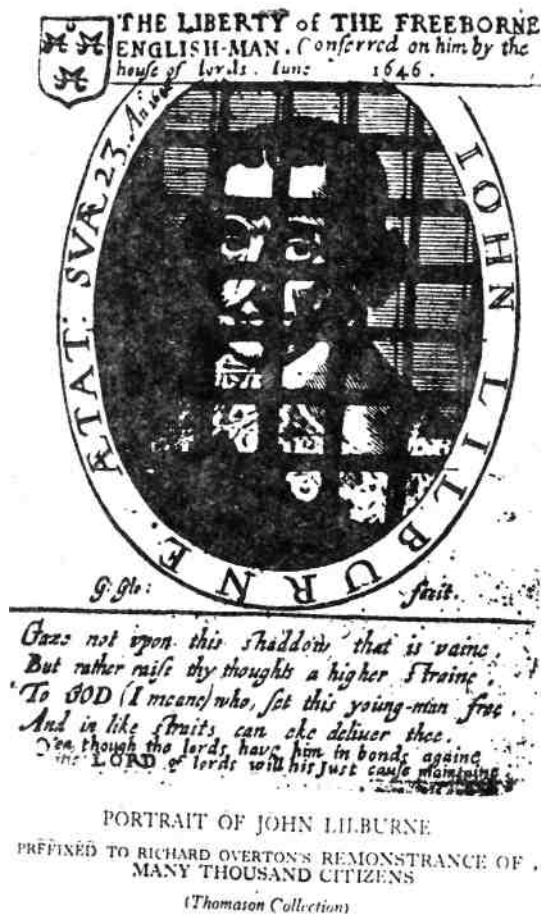
A levellerek azért, bár véresen komolyan vették elveiket, nem voltak híjával a humorérzéknek. Amikor a Lordok Házának kihallgató bizottsága elé idézett Overton nem volt hajlandó válaszolni a bizottság elnökének, Essex grófjának arra a kérdésére, hogy foglalkozik-e könyvnyomtatással, az elnök beidézett egy nyomdászt, aki — mint Overton megírja — „elkezdett fe-

csegni ellenem”. Overton erre azt kérdezte tőle, hogy ő is a lordok közé tartozik-e.

Ekkor került sor a következő, első pillantásra jelentéktelennek tűnő epizódra is: amikor a kihallgatótermet elhagyni készülő gróf elhalad mellette, Overton leveszi a kalapját és mélyen meghajolva üdvözli — majd a kalapot felitűnő gesztussal visszateszi a fejére. A gróf meglepődve, hogy egy alsóbb társadalmi osztályhoz tartozó egyén ilyesmire vetemedik, megkérdezi, hogy mi az oka különös viselkedésének. Overton újból — udvariasan — leveszi a kalapját és kijelenti, hogy ezzel a gentlemant kívánja üdvözölni. Majd újból felteszi a kalapját, ezzel azt jelezve, hogy társadalmi szempontból egyenlőnek érzi magát a gróffal. Az erre megdühödik és megparancsolja, hogy tépjék le Overton fejéről a kalapot, s ez meg is történik — nyilván az angol commoner legnagyobb örömére.

Overton másik, ezúttal nem a fölény, hanem az elkeseredés által diktált, de nem kevésbé látványos gesztusa az volt, amikor 1646 novemberében, látván, hogy az Alsóház különbizottsága előtt sem talál meghallgatásra, kijelentette, hogy nem hajlandó saját jószántából visszatérni a newgate-i börtönbe. Inkább hagyta, hogy a lábánál, majd a hajánál fogva vonszolják, de nem tett egyetlen lépést sem — s közben végig Lilburne kedvenc könyvét, Coke *Institúciójának* híres Második részét⁷⁷ szorongatta a kezében.

Ezzel a sok esetben kétségtelenül teátrális viselkedéssel a levellerek nemcsak a közvélemény rokonszenvéit szereztek meg, hanem a hatóságokat is sikerült a szó szoros értelmében kétségbe ejteniük. Azok ugyanis egyszerűen nem tudtak mit kezdeni ezzel a nyilvános, frontálisan támadó fellépéssel. A levellerek olyan abszolútnak tekintett elvek nevében bírálták felül a legfelsőbb hatalmi szervek legitimitását is, amelyek érvényességét — leg-

A Tower rácsai mögöl kitekintő John Lilburne portréja a vád alá helyezése után két héttel megjelent, kiszabadítását követelő pamfletből. A versszöveg:

Ne vesd e tűnő árnyékra szemed, / De lelkedet az Úrig felemeld. / Szabaddá tette ő e férfiút, / Mint mindenkit, ki hason bajba jut. / S bár ismét elzárták lorduramék, / Az urak Ura tartja fenn ügyét. (Szász János ford.)

alább is — a szóban forgó hatalmi szervek nem vonták, nem vonhatták kétségbe. Ugyanis a Parlament (a Lordok Házát is beleértve) ugyancsak az angol alattvalókat „ősi és vitathatatlan jogon megillető” szabadságokra hivatkozva lépett fel az abszolutizmus ellen. Az, hogy ők e szabadságokat annyira reduktívan értelmezték, amennyire anyagi és hatalmi érdekeik éppen megkívánták, lehetővé tette ugyan számukra, hogy nyugodt (ideológiai) lelkiismerettel uralkodjanak és lépjenek fel mindazokkal szemben, akik hatalmuk jogosságát kétségbe vonják, de azt már nem, hogy — a nyílt abszolutizmus mintájára — magát az angol alattvalókat „vitathatatlan jogon”, vagyis minden további, magasabb hatóság nagylelkű jóváhagyásától függetlenül megillető szabadságokat tekintsék jogtalanoknak — s a rájuk való hivatkozást: főbenjáró bűnnek.

A parlamenti hatalom önnön legitimációs bázisa általi korlátozottságának azonban volt egy másik, nem elvi (tartalmi), hanem formális, de nem kevésbé lényeges oldala is: a nyilvánosság. Ahogy az ellenzéki levellerek által hangoztatott elveket a Parlament nem „elvileg”, nem frontálisan, hanem csupán „következményesen” támadta, éppen úgy csupán ezt vagy azt a konkrét kiadványukat, ezt vagy azt a (sértő) kijelentésüket vagy gesztusukat tekintette törvényellenesnek, nem pedig magát a nyilvánossághoz való „vitathatatlan” jogukat. Ez a kö-

* A szó szoros értelmében vett ellenzékről csakis ott beszélhetünk, ahol mind elvi, mind pedig formai (mindenekelőtt a nyilvánosságot érintő) kérdésekben legalább minimális (és nem is feltétlenül deklarált) konszenzus áll fenn a hatalom birtokosai és azok ideológiai és politikai ellenfelei között. A Parlament a XVII. századi Angliában nem az abszolutizmuson belül lehetséges egyik alternatívát (mondjuk az abszolutizmus „produktív” alternatíváját) képviselte, hanem az abszolutizmussal mint olyannal való szakítást. Ami pedig a kollíziós társadalmi típushoz tartozó eu-

vetkezményes, nem pedig megelőző represszió tulajdonképpen nem is represszió: bebörtönözheti, de nem hallgattathatja el ellenfeleit.

Az ilyesmi persze sohasem magától derül ki: ezúttal is Lilburne fenegyerekeskedése és vakmerősége kellett a kipróbálásához. 1645. július 24-én idézik a kihallgató bizottság elé (az Alsóház elnökének megsértése miatt), ahol megtagadja a válaszadást, de — a börtönbe visszakérülve — azonnal megírja a kihallgatás lefolyását. Beszámolója augusztus 9-én jelenik meg. (Az 1646. június 11-i letartóztatásáról szóló már alig egy hét múlva, június 19-én.) A Lilburne példáját követő Overton pedig 1646 augusztusában a már többször idézett — elvi szempontból is jelentős — *A Defiance Against All Arbitrary Usurpations or Encroachments, either of the House of Lords, or any other, upon the Sovereignty of the Supreme House of Commons ... or upon the Rights, Properties and Freedoms of the People in general* című pamfletben ismerteti letartóztatása, valamint kihallgatása részleteit.

Minderre természetesen nem kerülhetett volna sor, ha a korabeli angliai börtönviszonyok nem olyanok lettek volna, mint amilyenek éppen voltak. Egyik 1647. márciusi, Lilburne-nel közösen írt pamfletjében Overton „a gyalázatos newgate-i fogház kiváltságos foglyának” [prerogative prisoner] nevezi magát. Nos, Overton ebben a „gyalázatos börtön”-ben éli ideológusi pályafutása legtermékenyebb korszakát.

rópai államok XIX. századi és XX. század eleji politikai történetét illeti, az nagyon jól példázza azt a felemás (átmeneti típusú) ellenzékiséget, amely a nyilvánossághoz való jogát már kivívta (vagy megkapta) ugyan, de a hatalmon lévőkkel nem tudott még egy minimális elvi (tartalmi) konszenzust sem kialakítani, és így valósággal rákényszerült arra, hogy (engedélyezett) propagandájával folyamatosan aláaknázza az uralkodó rendszert.

1646 augusztusa és 1647 szeptembere között nem, kevesebb, mint tizenöt politikai; röpiratot tesz közzé. Friss információkban nem volt hiány, hiszen a (mai fogalmak szerint: politikai) foglyokat, hacsak nem voltak szigorú őrizetben [close-prisoner], családtagjaik és barátaik bármikor meglátogathatták. Overton például rendkívül felháborítónak tartja felesége „kegyetlen fogva tartását, aminek következtében [az aszszonyt] jelenlegi nehéz helyzetében teljesen zsarnoki és természetellenes módon erőszakkal megfosztották [fogságban lévő!] férje vigasztalásától és társaságától ... mely cselekedet nemcsak Istent s a természetet borzasztja el, hanem minden nemzetet, még a legvadabb és legbarbárabb pogányokat és törököket is ...”⁷⁸ A fogoly végeredményben bármit megkaphatott öreitől, ha módjában volt szolgálatait megfizetni: élvezhetőbb kosztot, jobb cellát, több sétát és — természetesen — tintát, tollat és papirost.

1649 májusában, amikor a levellerek valóban nyíltan lázítottak (és — a katonák — lázadtak is!) a Parlament és a cromweli Államtanács ellen, a Parlament külön utasította a Tower katonai parancsnokát: „gondoskodjék arról, hogy ne tóduljon a nép a Towerbe, gátolja meg, hogy Lilburne alezredesnek, valamint Thomas Prince, William Walwyn és Overton uraknak bárki is a közelébe kerüljön, *feleségük, gyerekeik és a szükséges személyzet kivételével*”.⁷⁹ Végül, amikor a leveller vezetők szabadon bocsátását követelő lázadó katonák száma már hatszáz fölé emelkedett, és több katonai egység megtagadta, hogy lázadó bajtársai ellen vonuljon, a Parlament close-prisonereknek nyilvánítja Lilburne-eket és külön cellákba helyezteti át őket. (Vagyis mindaddig közös cellában voltak.)

A foglyok ügye azonban nemcsak saját — fáradhatatlan — közirói tevékenységük és a fent jellemzett börtönviszonyok miatt lehetett végig nyilvános ügy, hanem mindenekelőtt az angol sajtónak köszönhetően. Az 1649. márciusi letartóztatásuk utáni hét hét alatt Overtonék szinte mindennap a londoni lapok első oldalán szerepeltek. A március 30-i *Perfect Diurnall* azt közli olvasóival, hogy a foglyok ellen még semmilyen intézkedést sem foganatosítottak, de a városban már köröznek egy petíciót a támogatásukra. Április 3-án három lap (köztük természetesen a *The Moderate*, a levellek orgánuma) is közli a szóban forgó petíció szövegét. Hat nappal később a királpárti *Kingdoms Faithfull and Impartiali Scout*⁸⁰ arról számolt be olvasóinak, hogy „John Lilburne alvezetes és a Towerben lévő elvbarátai nagyon magabiztosan viselkednek; még mindig nem vallották be, hogy ők volnának — külön-külön vagy együttesen — a *The Second Part* című irat szerzői, de közben úgy tűnik, helyeslik és támogatják mindazt, amit tartalmaz”. A foglyok fent említett elkülönítéséről pedig a következőképpen számol be a *Mercurius Pragmaticus* című londoni újság május 15—22-i száma: „Minden cella elé három őrt állítottak: így élnek, e cerberusokkal az ajtajuk előtt, megfosztva a közös levegőtől és az emberiséggel való minden érintkezéstől, mint élve eltemetett szerencsétlenek; barátaikat, akik nemcsak messziről, a rácsokon keresztül kívánják látni őket, nem fogadhatják, a foglások megtiltják nekik a belépést a cellákba, félretaszigálják és szidalmaznak őket.”⁸¹

A levellek nem voltak élőholtak. Még — sűrű — fogságaik idején is a társadalmi nyilvánosság szerves tartozékai, aktív részvevői tudtak maradni. Ellenzékiek, akik egy pillanattig sem rágódtak álláspontjuk, magatartásuk benső és külső (társadalmi) racionalitása fölött,

ellenzékiek, akik soha nem tették fel a szorongató kérdést: van-e értelme vállalni egy olyan küzdelmet, amelyben ők csak veszíthetnek, van-e értelme szembeszállni nem a nem-igazsággal, a törvényteleniséggel, hanem a hamiságot felpártoló vagy legalábbis megtűrő idővel.

Ideológiájuk éppen azért érdemel különös figyelmet, mert a XVII. század közepén kikristályosodó angol politikai berendezkedés (a parlamentarizmus) racionális továbbgondolásaként a szóban forgó struktúrát nem a reduktív és rideg kauzalitás, hanem a történelmi idő produktív, választható perspektívájából láttatja velünk. És láttat persze valami egészen mást is: a kollíziós modell történelmi idejének mélyeséges irracionalitását. Hiszen ugyanaz az ideológia, amely Angliában a társadalmat organikusán áthatotta (ez a szervesség az „angol modell” lényege), a kollíziós modellben csupán a kultúra nyugatos irányzataiban érvényesült — anélkül hogy az autoritárius hatalmi keretben vegetáló társadalmait politikai társadalommá tudta volna alakítani.

A levellereket nem fenyegette az érvényesülés nélküli érvényesség irracionalitása: mindaz, amit követeltek, csak logikus végiggondolása volt annak, amit a szokásjog lent — formális szankciók nélkül is — hitelesített, s amit a hatalom, birtokosai fent — a maguk reduktív módján — ugyancsak elismertek. Így kritikájuk, bármennyire éles volt is, legfennebb az időben, nem pedig térben távolította el őket környezetüktől. (Ami nem jelenti azt, hogy ne követték volna mások, mindenekelőtt a hollandok példáját, ha azt saját céljaik szempontjából hasznosnak vélték.)

Ez az (otthoni) földön járó, önmagát a kritikában és a leleplezésben is otthon érző radikalizmus világosan megmutatkozik a levelerek ideológiai programjának sarkalatos pont-

jában, az abszolút lelkiismereti szabadság követelésében is.

A *Liberty of Conscience, or the Sole means to obtaine Peace and Truth* című, 1644 májusában megjelent névtelen röpirat szerint (szerzője — Henry Robinson kereskedő — sokat utazott, és egy ideig Hollandiában is élt) csak az állam; által garantált abszolút vallási türelem eredményezhet tartós társadalmi békéit. A hit szigorúan személyes kérdés, az értelemmel bíró egyének saját belátására tartozik. A fegyelmet követelő államegyház gondolata nemcsak abszurd, hanem veszélyes is, mert a más felekezetűek üldözéséhez, következőképpen zavargásokhoz vezet. Végül rendkívül fontos az állam és az egyház teljes szétválasztása.

Ez a radikális, a presbiteriánusokkal abszolút módon szembenálló magatartás azonnal támogatásra lelt a júniusban megjelenő, *The Compassionate Samaritane, Underbinding the Conscience* című, szintén névtelen röpiratban. Ennek szerzője (egy másik kereskedő, a leveler William Walwyn) éles szavakkal bírálja a presbiteriánusok türelmetlenségét, amellyel az „érzékeny lelkiismereteket” [tender consciences] üldözik. A sajtó és a szószék megcenzúrázásával, egyéb represszív intézkedésekkel lépnek fel azok ellen, akik másként gondolkodnak, mint ők, ami — hangoztatja Walwyn — nemcsak teljesen esztelen cselekedet (hiszen minden ismeret bizonytalan), hanem bűn is, mert minden, ami nem hitből — mégpedig személyes hitből — való, bűn. Márpedig a hit az értelmén alapul: minden embernek racionális ítélőképessége van, és csak abban hihet, amit értelme igaznak és az isteni ige szellemében valónak ítél. Hite miatt tehát senki sem büntethető, mert a véleménykülönbségek elkerülhetetlenek — lévén hogy egész életünk folyamán csak közeledhetünk az igazsághoz, de sohasem lehetünk birtokában.⁸²

Ugyanez a toleranciát eredményező „agnoszucizmus” szólal meg Overton egyik legszemesebb pamfletjében is⁸³: „Az emberi megismerés csak részleges és fokozatos lehet... gyakran előfordul, hogy amit eretnekségnek véltünk, azt most az igazhitűség netovábbjának tekintjük... A presbiteriánusok mégis üldözni akarnak mindenkit, aki nem ugyanazt tudja és hiszi, mint amit a sokaság tud és hisz vagy a presbiteriánus egyház dogmája megkövetel ...”

A tudás és az értelmezés monopóliumára törekvő presbiteriánusok természetesen „esztelenek és méltánytalanok” tartották, hogy a türelemre hivatkozó independensek nem szenvedhették őket. „Csakhogy — érvel Overton — sokkal esztelenebb és méltánytalanabb dolog megtűrni a presbiteriánusokat, hiszen ők fenn hangoztatják, hogy nem tűrhetik és sohasem is fogják megtűrni az independenseket, miközben azok örömet elviselnék őket, ha a Parlament a szarvukat letörné, agyaraikat kitepné, fogaikat kiverné és a karmaikat levágná, hogy többé se döfni, se senkit felöklelni vagy összezúzni, se harapni, se karmolni ne tudjanak.”⁸⁴

* Overton ezen a ponton a tolerancia és a pluralizmus sajátos paradoxonét fogalmazza meg: a türelem híve — önvédelemből — nem lehet toleráns az intoleranciával szemben. A türelem lényege minden álláspont létjogának tiszteletben tartása. Mármost ebbe a „minden”-be a türelmetlenség *álláspontja* természetesen belefér, de nem fér bele a türelmetlenség *gyakorlata*. A türelem gyakorlata kizárja a türelmetlenség gyakorlatát, de megtűri a hatalmi eszközökkel megfosztott türelmetlenséget. A türelem gyakorlatát elszenvedni kényszerülő türelmetlenség — mert neki az a szenvedés, ha a vele egyet nem értőket nem számolhatja fel — veszélytelenebb, mint a törvénytelennek nyilvánított, mert — hacsak nem választja a marginalizálódás alternatíváját — előbbutóbb saját jószántából feladja az elvi türelmetlenséget, hogy a pluralizmus gyakorlatának aktív rész-

A tolerancia körüli vitában — hangsúlyozza Marie Gimelfarb-Brack — „két teljesen különböző vallási mentalitás ütközött meg: egyrészt a presbiteriánus vagy általánosabb értelemben: kálvinista mentalitás, amely a szó szerint értelmezett Ótestamentum alapján állva egy Új Jeruzsálemet akart teremteni, másrészt a non-konformista protestáns hitközségek — independens — mentalitása, amely az Újtestamentum előírásait tekintette irányadónak. Az előbbi számára a Törvényre épülő fegyelmi szabályzat iránti teljes engedelmesség, az utóbbi számára az evangéliumi szereteten alapuló testvéri szolidaritás volt a legfontosabb.”⁸⁵

Ez a vallási konfliktus rendkívül fontos tanulságokat tartogat az általános ideológia- és politikátörténet számára is. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a társadalmi nyilvánosság megosztottsága avagy kizárólagossága attól függ, hogy a vallás még az elvilágiasodás korszaka előtt (állam)hatalmi ideológiából az autonóm társadalom önkifejezésének eszközévé, eszmei fegyverévé tudott-e válni. Láttuk, hogy a presbiterianizmust nemes emberhez méltatlannak tekintő I. Károly mennyire tisztában volt a vallásnak a világi hatalom legitimizálásában játszott szerepével, és azzal is, hogy e szerepének csak a szilárd fegyelmet biztosító intézményi rend és fegyelem közepette tud megfelelni. Ezt azonban a presbiteriánusok is ugyanilyen jól látták, csak ők a katolikus vagy anglikán egyház személyi hierarchiáját egy sa-

vevőjévé válhasson, míg a törvényen kívüliség a saját „törvénytelenységét” legalizálja szemében, tehát semmi esetre sem készíteti pozitív irányú változásra. Márpedig erre a változásra szükség van ahhoz, hogy a politikai társadalom a benne is „rajta kívül” létező kollíziós elemeket magához hasonlítva szervezzék és így teljesen működőképesé válhasson. Így használt a XVIII. századtól kezdve az angol politikai társadalomhoz a monarchia intézménye és az anglikán egyház.

játos kollektív hierarchiával, a különböző szintű és egyházi bírósági jogkörrel felruházott presbiteri tanácsok rendszerével váltották fel.

Igy teljes mértékben jogosnak tekinthető az angol disszentereknek az a meglátása, hogy „a presbiteriánusok az állam szekeréhez kötötték vallásukat: amikor az állam a püspököket támogatta, ők is a püspököket támogatták és ki sem látszottak az ortodox ornátusból; ezek az akkori oltár előtt hajbókolók [Altar-bowers] most a mi legbuzgóbb presbiteriánusaink; akkor épp annyira hódoltak a püspöki babónának, amennyire az jövedelmeik megőrzése végett szükségesnek mutatkozott, és most ugyan ezért oly rajongó hívei a presbiterianizmusnak... de ha az állam megfosztaná őket mindenfajta egyházi jövedelemtől, egészen biztos, hogy sokkal több parókiánk volna, mint ahány papunk, sokkal több templomunk, mint ahány doktorunk.”⁸⁶

Világos tehát, hogy amikor a nonkonformista hitközségek megtagadták az engedelmességet a presbiteriánus egyháztanácsoknak, amikor kijelentették, hogy az evangélium hirdetése nem jogosíthat fel senkit arra, hogy hát napból hatot henyéléssel töltsön, amikor az „önmagukat

* Angliában a reformáció után is érvényben maradt a normann hódítás óta a közönséges (világi) bíróságokkal párhuzamosan működő egyházi bírászkodás. Ennek alapján változatlanul a katolikus egyház által kidolgozott kánonjog állt. Az egyházi bíróságok nemcsak a papság fegyelmi vétségeivel, hanem a hívek hitbeli tévedéseivel, illetve tévelygéseivel, valamint egyéb ügyekkel (házasság, végrendekezés stb.) is foglalkoztak. A presbiteriánusok különböző szintű egyháztanácsai ilyen bíróságokként is működtek volna, amennyiben az 1645. augusztus 15-i parlamenti rendelettel kötelezővé tett Public Worship előírásai megvalósultak volna a gyakorlatban. Erre azonban a politikai helyzet alakulása (mindenekelőtt a presbiteriánus Parlament és az independens hadsereg közötti éles konfliktus) miatt már nem került sor.

A vádlott Lilburne Coke *Institutes*-jával a kezében.

Istenhez a többi embernél közelebb állónak, külön törzshöz tartozónak tekintő⁸⁷ papokkal szemben előnyben részesítették a világi tub-preachereket, az utcasarki vándorprédikátorokat, amikor a Parlament 1644. novemberi határozatával újból megerősített és kötelezővé

tett tízedfizetés helyett az önkéntes adományok rendszerét kezdték bevezetni — valóságos, a keresztény Európa egész addigi történetében példátlan forradalom zajlott le a vallásos politikai nyilvánosság szerkezetében. Pédátlan fordulat, amelynek során az ideológiai nyilvánosság (akkor) legjelentősebb fóruma, a társadalom fölötti hatalom eszközévé váló egyházi hierarchiától anyagilag és fegyelmileg is fügő szószerk a társadalmat alkotó autonóm komunitások elidegeníthetetlen tulajdonává lett.

A „szektások” által végrehajtott vallási fordulat világi konzekvenciáit levonó levellerek számára a hierarchikusan megszervezett és kizárólagos (állam)hatalmi nyilvánosság így a „tudatok fölött gyakorolt zsarnokság”-gal (William, Walwyn)⁸⁸ vált egyértelművé. „A nép — írja Overton — életét és vagyonát kockáztatja azért, hogy megszabadítsa önmagát és utódait ettől a szellemi rabszolgaságtól [spirituális slavery]... amitől oly sokáig szenvedett... s amit maga a Parlament is zsarnokinak és az államra nézve ártalmasnak nevezett.”⁸⁹

Az említett konzekvenciákat azonban nemcsak a radikális reformokra törekvő produktív, hanem, az adott viszonyok konzerválását szem előtt tartó reduktív erők ideológusai is levonták.

Richard Baxter tábori lelkész 1646. decemberi feljegyzéseiben megütközve és felháborodva emlegeti a „felfuvalkodott és forrófejű szektáriusok” befolyásának növekedését Cromwell hadseregében. „A legszenvedélyesebben — írja Baxter — azért szálltak síkra, amit ők lelkiismereti szabadságnak neveznek. Eszerint a világi hatóságoknak semmi beleszólásuk sem lehet a vallási ügyek menetébe ... és nemcsak hogy saját belátása szerint vélekedhet mindenkivel a vallási ügyekben, de ugyanígy prédikálhat és cselekedhet is akármit...” De — folytatja Baxter — az Overton és Lilburne pamfletjeit

olvasó agitátorok nem álltak meg itt, hanem — az abszolút lelkiismereti szabadság politikai konzekvenciáit levonva — a királyt „zsarnoknak és ellenségnek”, Anglia lordjait, báróit és lovagjait pedig „Hódító Vilmos ezredeseinek, őrnagyainak és kapitányainak” nevezték.⁹⁰

A lázadó lelkiismerettől a lázadó politikához vezető utat azonban a legvilágosabban a konzervatív presbiteriánus Thomas Edwards vonta meg *Gangraena* című háromrészes pamfletjében, amelyben nemcsak a levellek vallási és politikai nézeteinek veszélyességére hívta fel a figyelmet, hanem — esetenként — a levellek személyének veszélyességére is. (Műve második részében azzal vádolja Overtont, hogy a *The Last Warning* című, a Parlament által elítélt pamfletből „sok példányt eladott több személynek”, és ezt be is tudja bizonyítani.)

El kell azonban ismerni, hogy Edwards érvelése pontos és logikus volt. „A mai idők szektáriusainak legnagyobb része — írja —, az anabaptisták, libertinusok és independensek nemcsak az egyházi hatalmat, a klasszisok és szinódusok (jogosan) parancsoló [authoritative] hatalmát vonják kétségbe, hanem magát a politikai hatalmat [civil government] is. Bár

* Ennek szó szerinti fordítása a „világi” vagy „polgári kormányzat” volna. A régies „kormányzat”-nak a mai köz-, valamint (politológiai) szaknyelvben a „hatalom” felel meg, ami egyébként az angol eredetinek is (talán) legpontosabb szótári megfelelője. A „civil” pedig azért „politikai”, amiért a „societas civilis” (société civile) is „politikai”, nem pedig „polgári” társadalom. „Elég reménytelenül törtem a fejem — olvashattuk Bibó István egyik legutolsó, nem sokkal halála előtt írt levelében — a »société civile« magyar visszaadásán. »Polgárok társadalma?« »Szabad polgárok társadalma?« Csupán az vigasztal, hogy ez — tudtommal — csak a magyar és német nyelvben probléma.” A „politikai társadalom” kifejezésnek a fordítást indokló fogalmi tartalmát lásd e kötet 57. lapján. Itt csak egy formai (de nem lényegtelen) ér-

különböző pamfletekben a látszat szerint a demokráciáért hadakoznak ... valójában olyan álláspontokat szögeznek le, amelyek nem egyeztethetők össze semmiféle politikai hatalommal, hanem szükségszerűen káoszhoz és felforduláshoz vezetnek. (...)

Egyszóval semmi sem tetszik nekik, sem a hatalom, sem annak bármely alkotórésze, sem a törvényesség. Az a szándékuk, hogy mindent leromboljanak, hogy teljes változást hajtsanak végre, hogy tisztára törölve a palatáblát (ab-rasa tabula), azt írják rá, ami nekik tetszik, vagyis az egyház és az állam új modelljét. Ó, mennyire hasonlítanak a mi szektáriusaink a régi münsteri és németországi anabaptistákhoz! Mintha az ő szellemük szállta volna meg a mi embereinket. (...)

Bizonyos, hogy az Alsóház, ez az oly jelentékeny és oly világos felfogóképességű testület... nem lehet oly ostoba, hogy higgyen nekik és azt gondolja, hogy amennyiben a szektáriusok a kezükbe kaparintják a hatalmat és megbuktatják a Főrendiházat, a minisztereket, a városi tanácsot, ők majd megmenekülnek és nem fognak a többiek után következni. . . Senki sem tudja, hol fognak ezek megállni, milyen elveket fognak betartani, úgyhogy aki hozzájuk csatlakozik, búcsút mondhat minden biztonságnak. (...) Végezetül azt mondom: az Isten óvjon meg engem és minden igaz presbiteriánust attól a lelkiismereti szabadságtól, amit a szektáriusok adnak nekünk, ha az ő irgalmukra bízunk magunkat.”⁹¹

Edwardsnak bizonyos értelemben igaza volt. Azok, akik valóban „tisztára kívánják tö-

vet említünk: a latin „societas civilis” tulajdonképpen a görög „politikon koinónia” fordítása.

A fentieknek megfelelően Locke híres Második értekezése (*Second Treatise on Civil Government*) sem a „polgári kormányzat”-ról, hanem — pontos értelme szerint — a „politikai hatalom”-ról szól.

rölni a palatáblát”, akik *teljesen* elvetik a fennállót, hogy *teljesen* újjászervezzék a világot, csakis valamilyen újfajta abszolútizmussal ajándékozhatják meg az emberiséget — ha hatalomra kerülnek. A levellerek nem akartak tabula rasát, ők csupán — mint már említettük — bármilyen politikai berendezkedés bármilyen hatóságánál magasabb rendűnek tekintették az egyéni lelkiismeretet; olyan kérlelhetetlen bírónak, amely nincs, nem lehet tekintettel sem a személyek, sem az intézmények magasztosságára. Amit kívántak, mégis — valóban — eretnokség volt, „eretnek demokrácia” [heretical democracy], ahogy Baxter nevezte, mert nem elégedtek meg a lélek magasabbrendűségének pusztá kinyilvánításával, hanem politikailag is minősítették a politikumot, zsarnokságnak nevezték — a zsarnokságot.

És valóban ártalmas is volt — mint a *Gangraena* állítja — „minden hatalmi forma számára, legyen az demokratikus, monarchikus vagy arisztokratikus”.⁹² Hiszen a szabadság olyan értelmezésén alapult, amely a zsarnoksággal minden körülmények között szembefordul, tehát akkor is, ha az a demokráciára hivatkozva vagy a lehető „legforradalmibb” módon nyilatkozik meg.

Richard Overton valóban eretnek volt. Mert azt mondta: „El vagyok tökéelve arra, hogy szembeszálljak a zsarnoksággal, akárhol is mutatkozzon előttem; sem a démonok rosszindulata, sem a hatalmasok által gyakorolt terror, de még a mi mindenre elszánt presbiteriánusaink sem akadályozhatnak meg ebben. Ha a Parlament csupa császárokból, királyokból és fejedelmekből állna, ellene szóló tanúvallomásomban akkor sem kímélném jobban őket a szemétdombon gyülekező koldusoknál, inerte én az én Istenem igazságát és a hazám iránti szeretetet nem a személyek tiszteletében látom...

Röviden: csakis a zsarnoksággal vagyok háborúban, akárki vagy akármi legyen is annak istápolója: a császár, a király, a fejedelem, a parlament vagy a nép.”⁹³ Mert még a Towerből is így írt: „A zsarnokság minden formájával szembefordultam. Nem számít, milyen címen gyakorolják az elnyomást és ki nek a nevében — a király, a Parlament, az Államtanács vagy bármi nevében —, mert az elnyomás és zsarnokság elnyomás és zsarnokság marad nekem, akármilyen formában mutatkoznak is.”⁹⁴ Mert — végül —, ha a zsarnokságról volt szó, nem ismert könyörületet, ugyanis nem a zsarnok esendő személyét nézte. I. Károly kivégzésének napján Overton ezt írta a *The Moderate*-ben: „Nem a halál, hanem csak az ügy tehet mártírrá valakit... A zsarnok gyalázata — mondta Platón — halhatatlan.”⁹⁵

Akárcsak a szabadság szent naivitása — tehetnök hozzá. Mert ez a mosolyt szülő naivítás, ez az oly távolinak és oly idegennek tűnő lobogás még mindig jelent valamit. Azt, hogy a defenzívába szorult abszolutizmus az ember értéktudata számára hallatlan lehetőségeket tartogat. Egy olyan forradalom lehetőségét, amelyet nem Cromwell, hanem a Towerbe zárt levellerek képviseltek. Ez a forradalom nem a fanatizált sokaság, hanem az individuális arculatát megőrző szabadság elemi erejű kitörése volt. Amire csak ritka — nemcsak egy nemzet életében, hanem világtörténelmi mércével mérve is ritka — pillanatokban kerülhet sor. Olyankor, amikor még sajognak a zsarnokság osztotta sebek, de a zsarnokság bukása már nyilvánvaló.

A megdönthetetlen zsarnokság szolgáléküségét, a győztes forradalom konformizmust szül. A kettő között húzódik a levellerek radikális reformokra törekvő eretnek demokráciája, amely a szolgáléküségtől a zsarnoksággal

AREOPAGITICA;
A
SPEECH
OF
M^r. JOHN MILTON
For the Liberty of V^NLICENC'D
PRINTING,
To the PARLAMENT of ENGLAND.

*Τὸ αὐτὸν εἶναι τὸν νόμον, ὃν τὸ βίβλος λέγει
 ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλο νόμον, ἢ τὸν θεοῦ,
 καὶ τὸν ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸν θεοῦ,
 ὅτι τὸν θεοῦ τὸν νόμον λέγει.*
 Euripid. Hecetid.

*This is true Liberty when free born men
 Having to advise the public may speak free,
 Which he who can, and will, deserves high praise,
 Who neither can nor will, may hold his peace;
 What can be juster in a State than this?*
 Euripid. Hecetid.

LONDON,
Printed in the Year, 1644.

Milton „beszéde” az „engedély nélküli nyomtatványok szabadsága érdekében”. Az Euripidész-idézet:

Igaz szabadság az, midőn a szabad ember, / Ha szól a néphez, szabadon beszél; / Azt becsülik, ki tudni mer s akar, / Ki nem, azt nem zaklatja senki sem; / Államrend lehet ennél igazságosabb? / (Szász János ford. az angol szöveg alapján)

együtt megszabaduló angolok számára nem tette lehetővé, hogy a győzelem szülte konformizmusba beleszenderüljenek. Említettük már, hogy a levellerek — akkor — nem kerülhettek hatalomra. Helyesebb talán, ha azt mondjuk, hogy az ő eszméik soha nem kerülhettek — és nem kerülhetnek — hatalomra, hanem *csupán* az angol forradalom óta létező politikai társadalom (a hatalmat saját eszközének tekintő és folyamatosan megújító társadalom) belső progresszióját biztosították, illetve biztosítják. Nem kerülhettek hatalomra — de állandó ideológiai és politikai alternatívát jelentettek a mindenkori konformizmussal szemben.